

Albert Fruzsina – Bíró Emese

A sikeres reintegráció

Kutatásunk fő tárgya a visszailleszkedés esélyeinek vizsgálata annak alapján, ahogy azt a viszonylag jobb helyzetű, azaz fiatal, első, rövidebb börtönbüntetésüket töltő fogvatartottak látják, megélik. Maga a visszailleszkedés fogalmi meghatározása sem egyértelmű, nem beszélve a „siker” kritériumairól. A visszailleszkedés többek szerint a börtön elhagyásának és a társadalomba való visszatérésnek a folyamata (Solomon et al. 2004:12, Bobbit–Nelson 2004, Visher–La Vigne–Yahner 2003). Crow (2006) szerint a visszailleszkedés a lakhatási és jövedelemszerzési lehetőségek megtalálásának, a régi kapcsolatok felelevenítésének és újak kialakításának a menete. Maruna et al. (2004) meghatározásában a reintegráció folyamat és egyszeri esemény is, amely mindenképp együtt kell, hogy járjon a szabadulól fogvatartott valamilyen szintű közösségi elfogadásával, valójában még a szabadulás előtt megkezdődik, és utána még jó ideig eltart.

A reintegráció kifejezés azonban eleve feltételezi a börtönbüntetést megelőző integráltságot, ami azonban némiképp inadekvátnak tűnik, tudván, hogy a börtönpopuláció milyen nagy hányadát érinti a társadalmi kirekesztődés, marginalizálódás, jellemzik különféle gazdasági, társadalmi és kulturális hátrányok (Huszár 1997, Tóth et al. 2005), és ezt a rossz helyzetet a börtön csak tovább mélyíti (Csáki et al. 2006), mivel a szabadulás után még a börtönviseltség stigmája is nehezíti életüket. Ezért az angolszász szakirodalomban nem is a „*reintegration*”, hanem a „*re-entry*”, azaz visszatérés kifejezés használatosabb. A reintegráció sikerét gyakran a visszaesési arányok tekintetében értelmezik, ugyanakkor Petersilia rámutat, hogy a sikeres reintegráció nem csak annyi, hogy a fogvatartottak egy meghatározott időn belül nem kerülnek vissza a börtönbe (Petersilia 2004:7). Ugyanakkor a büntetés-végrehajtási intézményekből való szabadulás után rendelkezésre álló, a visszailleszkedést, lakhatást, munkalehetőséget, támogató emberi kapcsolatok megszerzését segítő szolgáltatások hozzáférhetősége meglehetősen korlátozott Magyarországon.

A témával foglalkozó magyar nyelvű tanulmányok sorában érdemes megemlíteni Szabó Judit (2012) a bűnelkövetők rehabilitációjával foglalkozó, a vonatkozó nemzetközi szak-

irodalmat főleg pszichológiai szempontból áttekintő írását,¹ melyben a szerző szintén utal egyrészt a terminológia problémákra, azaz a rehabilitáció, reintegráció és reszocializáció egymást nem teljességgel fedő fogalmainak szinonimákként való használatára, a téma hazai szakirodalmának csekély voltára, valamint a hazai rehabilitációs tevékenység más országokhoz képest alacsony szintjére. Ez utóbbi okaként a szerző azt jelöli meg, hogy „a hazai büntetés-végrehajtás céljai között viszonylag kevésbé hangsúlyos a bűnisméltés megelőzése”. Ennek egyik negatív következménye, hogy „a harmadlagos megelőzés² pszichológiai eszközeinek alkalmazása sem bevett gyakorlat.” (Szabó 2012:73) A magyarországi büntetés-végrehajtási intézmények ezirányú gyakorlatát, azaz reintegrációs és rehabilitációs programjait és tevékenységét átfogóan áttekintő leírást nyújt Borbíró Andrea és Szabó Judit tanulmánya (Borbíró–Szabó 2012). Empirikus kutatásukat komplex módszertannal, alapvetően kvalitatív eszközökkel végezték. A kutatásban megkérdezettek egyrészt kiemelten fontos büntetés-végrehajtási feladatnak tekintették a reintegráció elősegítését, és erős szkepszis jellemezte őket a szabadságvesztés ismételt bűnelkövetéstől való elrettentő hatásával kapcsolatban, azonban „jelentős koherenzavart érzéltek a büntetés-végrehajtás cél- és feladat-meghatározásában.” (Borbíró–Szabó 2012: 174) Egyrészt gyors ütemben változik a kriminálpolitika represszív, illetve reszocializációs irányultsága, másrészt a szűkös lehetőségek az esetleges támogató közegben is felülírják a reszocializációs célokat, harmadrészt pedig a közvélemény egyre erősebben befolyásolja a kriminálpolitikát, és ez a reszocializációs törekvések elfogadtatását jelentősen nehezíti. Az alkalmazott megközelítések tekintetében főként a pszichológiai megközelítések alacsony támogatottsága szembeötlő, a börtönpszichológusoktól is leginkább a börtönártalmak csökkentését, kríziskezelést, nem pedig a sikeres reintegráció elősegítését célzó terápiákat várják el. (Borbíró–Szabó 2012: 176) A szabadításra felkészítés és utógondozás fázisát egyöntetűen problémásnak látta a kutatásban megkérdezett személyi állomány és a fogvatartottak is, sem a gyakorlati megvalósítás, sem az elméleti keretek nem megfelelőek.

Szakmai konszenzus van tehát abban, hogy noha a törvények alapján a társadalmi reintegráció hangsúlyos cél, ezt az intézményrendszer működésmódja nem tükrözi (Csáki et al. 2006, Borbíró–Szabó 2012, Budai 2014), a börtönbüntetés megtorló és elrettentő aspektusa sokkal, ráadásul növekvő mértékben hangsúlyosabb. Az alapvető jogok biztosa 2012-ben készített egy jelentést, melyben a büntetésüket letöltő elítéltek visszailleszkedési esélyeit segítő és hátráltató tényezőket vizsgálta, különös tekintettel a pártfogó felügyelet és a munkaerőpiaci lehetőségek terén. Jelentésében kiemelte, hogy a „bün-

1 Fiáth Titanilla (2015) A „terápiás börtön”. Terepmunka-tapasztalatok amerikai terápiás közösségekben c. Ph.D. disszertációjában szintén kiváló, több évtizedes áttekintést nyújt a reintegrációs törekvésekről, programokról.

2 A harmadlagos megelőzés a bűnelkövetők, illetve áldozatok újbóli kriminális érintettségének, esetünkben tehát az ismételt bűnelkövetésnek a megakadályozását szolgálja.

tetésüket letöltő elítéltek társadalomba való visszailleszkedésének elősegítése a humánumon túl – bűnmegelőzési szempontból –, fontos érdeke az államnak és a társadalomnak is. (...) Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a bűnmegelőzés alkotmányos cél, amely levezethető a jogállamiság elvéből.” Azaz az államnak fontos teendői vannak a bűnmegelőzés, illetve az ismételt bűnelkövetés megelőzése terén, s noha ehhez eszközeit szabadon választja meg, „de tevékenysége semmiképpen sem merülhet ki a büntetőpolitika szigorításában, a bűnelkövetők társadalomból való kitasztásában”. A jelentés kiemeli, hogy a szabadult bűnelkövetők jelentős része önerőből, támogatás nélkül nem tud a társadalom hasznos tagjává válni, ebben tehát jelentős feladatok várnak az államra, amelyekben az „nem támaszkodhat kizárólag a civil szervezetek tevékenységére.” (Az alapvető jogok biztosának jelentése 2012:5) Noha az elítéltek társadalomba való visszailleszkedését számos állami és önkormányzati intézmény, egyházi, karitatív és civil szervezet segíti, ezek együttes hatékonysága korántsem tekinthető optimálisnak. (Erről lásd jelen kötet munkaerő-piacca kapcsolatos fejezetét is.) A jelentés a társadalomba való visszailleszkedést erősen megnehezítő tényezők között említi azt, hogy az elítéltek jelentős hányada alacsony vagy nem piacképes képzettséggel rendelkezik, amit tovább nehezít a helyenként intoleráns társadalmi környezet, a börtönből szabadultakkal szemben megnyilvánuló előítéletesség és a munkaerő-piaci helyzet, a szabadult elítéltek foglalkoztatását előmozdító jogszabályi rendelkezések alacsony hatékonysága, a családi kapcsolatok hiánya, a hozzátartozói, baráti környezet visszahúzó ereje, a börtönben megismert negatív minták követése, sok esetben a lakhatási feltételek teljes hiánya vagy igen alacsony színvonala, a szabadult elítéltek számára adható társadalombiztosítási juttatások korlátossága, valamint a személyes okmányok pótlásához szükséges anyagi fedezet hiánya és az ügyintézésben való járatlanság (ibid:15).

Az elmúlt évtizedekben a kutatások fókuszában inkább a sikeres visszailleszkedést gátló tényezők álltak (pl. Farrington 1995, Gottfredson–Hirschi 1990, Hagan 1988, Sampson–Laub 1993), melyek többek között a következők:

- bizonytalan lakhatás, hajléktalanság,
- szegénység,
- (minőségi) foglalkoztatás,
- a megfelelő személyazonosító okmányok hiánya, ebből eredően a szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya,
- a krízishelyzetek kezeléséhez szükséges támogató kapcsolathálózatok hiánya, magány,
- alacsony szintű olvasási és számolási készség,
- szerhasználat,

- csökkenő kereset,
- stigmatizáció,
- egészségügyi problémák,
- a szomszédság, lakókörnyezet.³

Az új évezred első évtizedében azonban e tekintetben jelentős hangsúlyeltolódás következett be, az érdeklődés inkább azon tényezőkre fordult, amelyek pozitív hatással vannak a visszailleszkedésre, így a reintegrációt segítő programoknak inkább ezen potenciálok felderítése, kiaknázása lehetne a fő célja, melyek egy új, ú.n. proszociális identitás kialakítását segítik elő (Maruna et al. 2004). A proszociális identitás kialakulása a bűnelkerülő magatartás mellett olyan kognitív változás jelent, amelynek eredményeként az egyén „*megváltozott személyként*”, „*a társadalom hasznos tagjaként*” tekint önmagára (u.o.). A proszociális identitás kialakítása egyes szerzők szerint (pl. Paternoster–Bushway 2009) már a börtönbüntetés ideje alatt elkezdődhet azzal, hogy az egyén elhatárolja magát korábbi bűnelkövetői identitásától, és egy vágyott, pozitív identitást képzel el. A szabadulás után ez a pozitív, proszociális identitás megerősödhet a családi és társadalmi szerepek betöltése által.

A kriminális karrierből való kilépést segítő tényezőkre irányuló vizsgálatokat hívják dezisztencia-kutatásoknak. A védő tényezők között egyéni pszichológiai jellemzők mellett (énhatékonyság, magas önértékelés, empátia, interperszonális készségek, adaptív *coping* stratégiák stb.) a családi és baráti/kortárs csoporttal való kapcsolatok mennyisége és jó minősége is szerepel. Természetesen az egyéni tényezők a társadalmi tényezőkkel kölcsönhatásban fejtik ki hatásukat, így ezeket komplexen kell vizsgálni és kezelni is. A kriminológia ezen újabb irányzatát a pozitív kriminológia névvel is illetik, amely az egyén életét kriminológiai szempontból befolyásoló pozitív jellemzőkre, folyamatokra fókuszál (Ronel–Elisha 2011).

Kutatásunk a (volt) fogvatartottak szemszögéből vizsgálja a visszailleszkedés esélyeit, illetve viszonylag rövid idő, néhány hónap elteltével a börtönbeli elvárásaik, reményeik megvalósulásáról, a „szabad életbe” való visszatérés tapasztalatairól nyújtanak információkat. Jelen tanulmányban tehát azokra az esetekre fókuszálunk, amikor a börtönben és a szabadulás után is sikerült elkészíteni az interjút. Az általunk bemutatott kép csak egy villanásnyi lehet: egy hosszú folyamat elején készített láttelel csupán, ugyanakkor nem tanulságok nélküli.

³ A hátrányos helyzetű lakókörnyezetekbe visszatérők nagyobb eséllyel követnek el újra bűncselekményeket. A fogvatartottak nagy számban kerülnek vissza eleve nagyon hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetben levő közösségekbe. (Kubrin–Stewart 2006)

A börtönben készített első beszélgetésben is próbáltuk több dimenzióban részletesen feltárni a fogvatartottak szabadulásra vonatkozó elvárásait, hogy ezeket aztán összevet-hessük a börtön elhagyása után tapasztaltakkal.

A szabadulásra vonatkozó tervek zömében, nem meglepő módon, a munka, család és lakhatás nagyobb csoportjaiba sorolhatók, ahogy summásan az egyik fogvatartott meg-fogalmazta:

„Nekem kéne egy normális feleség, egy élettárs. Kéne egy fix hely. Egy kiindulópont. Egy lakás. Egy jó munkahely, és egy baba. Egészséges. Ez az, amire vágyom. Család, egy lakás, egy jó munkahely.” (126)

„Leülöm a kis ítéletemet, aztán visszatérek a régi kerékvágásba. Dolgozok, pénzt ke-resek, most már szeretnék családot alapítani, én már ide nem szeretnék visszajönni.” (128)

Az új életlehetőség, a „tisztá lap” vágya is megjelenik néhány interjúban:

„Hogyha én már szabadultam, hogy biztos munkahelyem legyen. Nem vágyom nagy dolgokra, csak hogy meg tudjak élni, hogy ki tudjam fizetni a rezsit, az albérletem, ha esetleg az egy albérlet, saját lakás. Persze mindenki vágyik saját lakásra, megháza-sodni, gyerek, továbbtanulni. Átlagos, normális életre. Hogy saját magam ura lehessen. Hogy azt tehessem, amit éppen én szeretnék, persze bizonyos korlátokon belül. (...) Tehát, hogy büszke legyen rám valaki. Hogy azt mondja, hogy igen ezt te megcsináltad, jó úton haladsz.” (107)

„Letudom ezt az egészet és tiszta lappal indulok.” (111)

A munkavállalást alapvető fontosságúnak tartják, sokan külföldi munkavállalásban gondolkodnak. A jobb munkalehetőség megszerzésének céljából többen fontolgatják a továbbtanulást, szakképesítés megszerzését (általános iskola befejezése, autószerelő, kőműves, vendéglátós, pénztáros szakmák, de felsőfokú végzettség is szóba került). Töb-ben szeretnének jogosítványt szerezni, nyelvet tanulni, nyelvvizsgázni.

„A bűnözésből ez volt az első és utolsó nekem. Elmegyek dolgozni. Keresek egy normális munkahelyet, ha nem találok itthon, akkor megyek külföldre. Viszem a kis családomat is. (...) De viszont ha Kaposváron normális munkahelyet találnék, akkor ott maradnék. Ha ilyen száznegyven-százötvenezret keresek, az jó. Az még elférne.” (125)

„Munkát kell szereznem, meg visszamenni a suliba.” (128)

Szórványosan a Munkaügyi Központ is felmerült, mint lehetséges segítség a munka-keresésben.

„Elintézem először a munkanélkülit, és megkérdezem, milyen lehetőségek vannak.” (116)

„Inkább tanfolyamokba szeretnék belefolyni, mert mindig van a munkaügyi központok által, csak keresni kell, mert a munkaügyi központ az nem jön az emberhez.” (132)

A tanulást inkább a börtön falain kívül szeretnék megvalósítani, de néhány interjúban ennek akadályai is felmerültek:

„Ha eljárók iskolába, akkor nem tudom eltartani magamat.” (126)

A szabadulás utáni tervek másik nagy csoportja a magánéletre vonatkozik, családalapítás, további gyerekek, boldog családi élet.

„Egy lakodalmat akarok, mert el szeretném venni az asszonyt, mivel mellettem állt végig, kitartott mindenben, úgyhogy ennyit megérdemel.” (105)

„A normális családi körülményeket kialakítom magam köré, és nem foglalkozom senkivel. Dolgozom, lesz egy közös gyerek, emellett a kislány mellett, és élem a hétköznapi életemet úgy, ahogy a többi más. Ahogy a nagykönyvben meg van írva...” (125)

Néhány interjúban megjelenik az elrontott, problémás kapcsolatok (feleséggel, barátnővel, szülővel, testvérrel) rendezésének vágya is.

Viszonylag kevesebb interjúban, de szóba kerülnek a lakhatással kapcsolatos tervek is, főként a jobb lakhatási lehetőségek megteremtése, lakásfelújítás, illetve a származási családtól való különköltözés, önállóvá válás dimenzióiban.

„Közös tervünk van az élettársammal, hogy amit ő vásárolt lakást, azt lakhatóvá, lakályossá tesszük, berendezzük, abban fogunk élni.” (121)

„Először szeretnék egymagamban lakni, meg dolgoztatni, megkeresni a pénzt és valahol ellakni úgy, hogy abba ne szóljon senki bele.” (112)

„Szeretnék egy saját házat, ami nem albérlés, hanem az enyém.” (133)

Az interjúk kisebb részében, de találkoztunk anyagi természetű és több esetben irreálisnak tűnő tervekkel is (pl. nagymotor, hat szobás, három szintes ház), de realitásabbakkal is, mint kirándulás, buli, jó ruhák. Fiáth Titanilla kutatásai (Fiáth 2013) szerint ezeket az irreális elvárásokat pontosan a civil élet és a börtön világának éles szembenállása okozza, és valójában egyfajta megküzdési stratégiaként értelmezhető, hogy a fogvatartottak egy része valószerűtlenül széppé színezi a szabad életet. Ez a börtönlét elviselése szempontjából adaptív stratégia azonban a szabadulás után visszaüt, amikor is az álmok és a valóság éles ellentétével kényszerülnek szembesülni.

Arra a kérdésre, hogy még a börtönben mennyire tudják elképzelni az első büntetésüket töltők, hogy újra visszakérülnek, nagyon szélsőséges válaszokat kaptunk. A bűnismétlés arányainak ismeretében feltehető, hogy aki már abban a pillanatban se hitte, kívánta, hogy ne kerüljön soha többé újra börtönbe, az nem is kerüli majd el, és az eltökélten bűnmentes életet remélők egy részének is visszavezet majd az útja a börtön falai közé.

Interjúalanyaink közül többen reális lehetőségként, ugyanakkor végső mentsvárként, a többi remény szertefoszlása utáni lehetőségként tekintenek az újabb bűnelkövetésre. Az interjúk jelentős részében (kb. felében) a megkérdezettek teljesen kizártnak tartották a visszakérülést. Egy kisebb hányad szerint bármikor bárkinek alakulhat úgy az élete, hogy börtönbe kerül, például közlekedési vétségért, tehát ezt nem zárják ki, de nem tartják valós veszélynek. Felmerült az is, hogy a börtönviselteket viszont szinte már minimális vétségekért újra börtönbüntetésre ítélik.

Az a kisebbségben levő csoport, akik már a börtönben bevallottan reális eshetőségnek tartják a visszaesést, főleg két okból valószínűsítik ezt. Egyrészt elképzelhetőnek tartják, hogy nem találnak egyéb módot a megélhetés megteremtésére. Másrészt nem tartják kizártnak, hogy újabb erőszakos cselekménybe, leginkább verekedésbe kerülnek.

„De hát ha lopok, akkor sem egyből lopok. Várom vele. (...) Úgy csinálom majd, hogy ne derüljön ki. Egyedül megyek. Kész. (...) Szóval ötven-ötven százalék. Vagy sikerül, vagy nem [egy jobb életet teremteni]. Utána meg kénytelen leszek lopni. Bűnöző vagyok.” (116)

„Nem azt mondom, hogy azon fogok gondolkodni, hogy hogyan bűnözök, de ha talállok kiskapukat bizonyos dolgokban, miért ne lehetne fogni a dolgokat.” (120)

„Ha nem sikerül a munka, akkor bűnözni kell. Csak félek, hogy nehogy nagyobb balhé legyen. Rablás, vagy emberölés. De jobban akarom a jó munkát, mint a bűnözést. De mondjuk 30%, hogy visszakérülök, és 70%, hogy összejön a jó meló.” (109)

„De hát hogyha egyszer nincs munkahely, vagy nincs máshonnan pénz, akkor most nem tudok mit csinálni, el kell menni bűnözni, mert a gyerekeimet el kell tartsam.” (146)

„Biztos, hogy nem megyek el drogot árulni, nem megyek el lopni, nem megyek el betörni, ilyen dolgokat biztos, hogy nem. Ez az egy biztos.” (122) De ugyanő később: „Meg attól is félek kicsit, hogy ha minden kötél szakad, akkor ott van nekem az a lehetőségem is, ami volt, sajnos. De az lenne a legutolsó. A mai napig keresnek a lányok itthon, mennének ki, meg jó volt nekik is, mert bíztak bennem. De ez lenne a legutolsó. Meg úgy nem lehet családi élete az embernek.”

Az utánkövetés szakaszban a már szabadult interjúalanyokkal egyeztetett helyszí-

nen készültek az interjúk. Az eredetileg tervezett 40 interjú helyett végül 31 interjút sikerült elkészítenünk. Amint azt a bevezetőben leírtuk, mind a 80, börtönben is felkeresett interjúalanyt – eléggé változatos módokon – megpróbáltuk a szabadulás után elérni. 29 főt egyáltalán nem értünk el: sok esetben rokonok, barátok elérhetőségeit adták meg, amelyek nem működtek a második interjú időpontjában (feltehetőleg akár részben szándékosan rossz telefonszámokat is kaptunk), 15 főt egyéb okok miatt nem sikerült lekérdezni (nem tartózkodott a megadott címen, nem válaszolt a megkeresésre a Facebookon, több körben sem sikerült időpontot egyeztetni, stb.), 2 főről egyértelműen kiderült, hogy ismét a börtönben volt megkeresésünk idején, 3 fő a megbeszél, leegyeztetett második interjúra nem jött el, 2 fő elutasította a megkeresést (noha elvileg az első interjú feltétele volt, hogy hajlandó lesz még egyszer beszélgetni a kérdezővel).

Ha összehasonlítjuk a két csoportot (akikkel a második interjút is el tudtuk készíteni, és akiket nem értünk el), a következő különbségeket találjuk (a második szám az első 80 interjúbeli megoszlásokat mutatja):

1. táblázat.

A csak első hullámban, illetve mindkét hullámban meginterjúvolt személyek bizonyos jellemzői (%)

	Csak az első hullámban készült velük interjú (% , N=80)	Mindkét hullámban készült velük interjú (% , N=31)
Kevesebb mint 8 osztályt végzett	13	6
Legalább középfokú végzettsége van	10	16
Rossz anyagi helyzet	25	12
Jó anyagi helyzet	36	48
Roma	26	16
A börtönbe kerülés előtt valaha volt munkája	75	96
A börtönbe kerüléskor nem volt munkája	46	22
A börtönnek visszatartó ereje van	25	25
Pozitív jövőkép	65	74

Úgy tűnik, az utánkövetéses szakaszban a reintegráció szempontjából több dimenzióban is kicsit jobb helyzetű interjúalanyainkat tudtuk ismételten elérni. A másodsorra is megkérdezettek között többen vannak azok, akik képzetebbek, a börtönben pozitív jövőképpel rendelkeztek, akiket szabadulás után visszavárnak a barátok, akik a börtönből rendszeres kapcsolatot tartanak olyan személyekkel, akik nem a családtagjaik (pl. barátok, ismerősök, munkaadó, munkatárs), alacsonyabb körükben a romák aránya, anyagi helyzetüket jobbnak ítélik, kedvezőbb a munkaerőpiaci pozíciójuk. Ennek ellenére a visz-

szailleszkedés valódi folyamatával kapcsolatban többen számoltak be problémákról, a vártnál vagy elképzeltnél nagyobb nehézségekről. Ebben sok tényező szerepet játszik, egyrészt a börtönbüntetés negatív pszichés hatásaira is történnek utalások, másrészt a válság utáni rosszabodó helyzetet is többen említik a megghiúsult partnerkapcsolatok, munkahelyek, jogosítványszerzés stb. mellett.

„Nagyobbra vágyó terveim voltak, mint amik megvalósultak, de hát ha szembenézek a valósággal, akkor annak is örülök, ami van. (...) Már említettem, más már a világ. Javarészt semmi, ugyanaz a kerékvágás, csak rosszabb minden minden téren. Mint mindenkinek.” (127)

Egy válaszadó beszámolt a két korábbi eltávozása rendkívül pozitív hatásáról, őt nagyon segítette a beilleszkedésben ez a lehetőség, de a 31 interjúalanyból másnak nem volt ilyen lehetősége. A „félelem” szó sokszor előfordult a börtön elhagyása utáni időszak leírásaiban, bár szerencsére sokan egy-két hét alatt le tudták küzdeni szorongásait. Ebben nagyon nagy segítségükre voltak a környezetükből (szomszédság, barátok, család, munkahely) származó pozitív visszajelzések.

Több interjúalany említette, hogy jó volna valamiféle gyorssegély a börtön elhagyásakor, amivel valóban reálisan el lehetne kezdeni egy új életet, hisz azok, akiknek nincs megoldva a lakhatása, illetve nem tudnak nagyon rövid időn belül munkát találni, és nincs megfelelő támogató kapcsolathálózatuk, gyakorlatilag teljesen reménytelen helyzetben vannak.

Természetesen vannak olyanok is szép számmal, akik zökkenőmentesen érzik a szabadulás után az átmenetet előző életükbe: úgy tűnik, ezekben az esetekben a főbb életdimenziókban valóban folytatódhatott a börtönbe vonulással csak megszakított életmenet.

„Sikerült, teljes mértékben. Nem szól meg senki, ugyanúgy beszélget velem mindenki, mint azelőtt, szóval szerintem sikerült teljesen. Nem néznek rám úgy az emberek, mint aki most szabadult. Ugyanúgy eljárak dolgozni, ugyanúgy ott vannak a barátaim, akik voltak, úgyhogy szerintem sikerült.” (130)

„Igazság szerint én attól félttem nagyon, hogy nem lesz munkám, a visszailleszkedéstől félttem, de hála istennek, minden nagyon jól sikerült, és tényleg abszolút örülök neki, hogy így történt ez. Mármint nem az, hogy bent voltam, hanem, hogy sikerek vannak most hál' istennek az életemben, mióta kijöttem.” (207)

„Zökkenőmentesen sikerült minden. Úgy az első egy hónap, az olyan, olyan volt, hogy úgy félttem mindentől, de most már nem.” (302)

„Munkahely, hogy valakit találjak magam mellett, aki megbecsül, szeret és tisztel. Igazából minden, minden összejött.” (306)

„A mostani helyzetemhez képest tovább jutottam. Akár munkahelyileg, vissza tudtam térni a hajózásba. Akár az, hogy egy normális albérletet ki tudtam venni. El tudtam Budapesten helyezkedni.” (403)

A rendelkezésünkre álló interjúk szövegei alapján a reintegráció sikerességét a következő szempontok együttes figyelembevételével próbáljuk megragadni:

- munkavállalás és jövedelem,
- lakáshelyzet, lakhatás,
- reintegráció a családba: származási család és párkapcsolat,
- reintegráció a barátok, haverok, ismerősök, szomszédok közé,
- pozitív, nem bűnözői jövőkép, remény.

A szabadulás után néhány hónappal készült második interjú időpontjában a 31 volt fogvatartott helyzetét ezekben a dimenziókban az alábbiak szerint írhatjuk le. A családi kapcsolatok kitüntetett fontossága miatt az egyes dimenziókra a család szerepének tárgyalásakor még kitérünk.

A *munkavállalás és jövedelemszerzés*⁴ tekintetében az utánkövetéses interjú idején csupán 40%-nak volt bejelentett állása, egy további ötödnek van állása, de nem bejelentett, illetve nem tudjuk, hogy bejelentett-e vagy sem. 13%-nak nincs állása, de van jövedelme. Interjúalanyaink csaknem harmada (27%) azonban semmilyen, illetve nagyon csekély jövedelemmel bír csak, ami nyilvánvalóan nagy rizikó az újabb bűnelkövetés szempontjából. A sikeres munkaerő-piaci elhelyezkedésben az intézményrendszer (mind a büntetés-végrehajtási, mind a munkaügyi szervezet) minimálisan tudta csak segíteni a megkérdezetteket. Korábbi interjúalanyaink több mint fele számított arra a börtönben, hogy szabadulás után visszaveszik a börtönbe vonulás előtti munkahelyére, ugyanakkor ez az esetek kevesebb, mint ötöd részében vált végül valóra. Nem meglepő, hogy csaknem minden második interjúalanyunk (40%) tervezi a külföldi munkavállalást.

Vizsgálati alanyaink többségének alacsony társadalmi státusza *lakáskörülményében* is jól tetten érhető. Kétharmadukról mondhatjuk, hogy elfogadható körülmények között lakik, egyharmaduk lakhatását zsúfoltság, rossz lakásminőség jellemzi, vagy csak ideiglenesen fogadták be, nehezen jön ki azokkal (többnyire családtagokkal), akikkel lakik.

Megállapítható, hogy a volt elítéltek több mint felét a származási család lakásába

4 A munkaerő-piaci reintegrációval kapcsolatban részletesebb információk találhatóak Gál Levente kötetünkben szereplő tanulmányában.

fogadták be vagy vissza (ha azelőtt is velük lakott), illetve további ötödüket az élettárs származási családjának lakásába. Jelentős részük tervezi, hogy különköltözik, többnyire albérletbe, de erre még nincs anyagi lehetőségük. Az interjúalanyok kicsivel több mint negyede tud a szülőktől, rokonoktól külön lakni, és köztük is alig akad saját lakással rendelkező. Az albérletekkel kapcsolatban elmondják, hogy nagyon megerőltető fizetni ezeket, illetve bizonytalan, hogy hogyan engedhetik meg maguknak a közeljövőben. Ilyen esetekben felmerül a szülőkhöz való visszaköltözés nem éppen pozitív alternatívája. A szomszédságra vonatkozóan egy esetben merült fel nagyon erőteljesen a (feltehetően szegregált) lakókörnyezetből („gettó”) való elszakadás erőteljes vágya, terve.

A *családi kapcsolatok* szerepe az interjúalanyaink egy részének életében eléggé problematikus, a családi közegbe való visszatérés ezekben az esetekben nem biztosítja az integráció megfelelő feltételeit. A börtönben készített interjúkból kiderült, hogy a mindkét körben megkérdezett interjúalanyok 34%-ánál családtag(ok)nak is szerepe volt a börtönbüntetéshez vezető bűncselekmény elkövetésében. A családtagok közül legtöbbször a testvérek, unokatestvérek, sógorok szerepét említették, akikkel együtt követték el a lopásokat, kocsifeltörést és egyéb bűncselekményeket. Néhányszor előfordult azonban az is, hogy az interjúalanyok saját elmondásuk szerint nem vettek részt aktívan a bűncselekmény elkövetésében, amivel vádolták őket. Esetenként csak jelen voltak a bűncselekmény elkövetésénél, vagy fiatalabb fiútestvérük helyett „vitték el a balhét”, vállalták be a bűncselekményt és a börtönbüntetést, „megvédve” őt ez utóbbitól. Egyik fogvatartott azt is elmondta, hogy hiábavaló volt az áldozata, hiszen öccse azóta újabb bűncselekményt követett el és előzetes letartóztatásba került. A szülők szerepét a bűncselekmény elkövetésében egyik fogvatartott morális kérdésként értelmezte: a szülők az állami vállalatoknál dolgozva „lopkodtak innét-onnét”, ami felett akkoriban szemet hunyt a társadalom, és ő ebben a közegben szocializálódott. A fogvatartott részben kábítószerrel való visszaélés miatt volt börtönben, és a szülők alkoholizmusát és gyógyszerrel való visszaélését tekintette saját drogproblémája közvetett okának.

A fenti és hasonló példákból arra következtethetünk, hogy ezek a családok amellet, hogy támogatást nyújtanak az interjúalanyoknak a szabadulás után, kockázatot is jelenthetnek a (re)integráció sikerét illetően. A fogvatartottak egy része érzékeli a problémát, ezért már a börtönben megfogadta, hogy próbálja távol tartani magát a deviáns viselkedésű családtagoktól. Ezt a távolabbi rokonok, pl. unokatestvérek esetében egyszerűbb megoldani, a testvérek esetében viszont jóval bonyolultabb. Van azonban olyan fogvatartott is, aki bevállaltan közeli, jó kapcsolatot ápol azzal a testvérével, akivel együtt követte el a bűncselekményeket, és aki az első interjú időpontjában szintén börtönbüntetését töltötte.

A reintegráció családi feltételei néhány esetben azért nem adóttak, mert a családnak a többszörösen hátrányos társadalmi helyzete miatt nincsenek meg az erőforrásai ahhoz, hogy számottevő társas támogatást nyújtson a szabadultnak. Zsúfolt lakásokban, rossz anyagi körülmények között élnek, ahova a börtönből szabadult családtagot ideiglenesen befogadják ugyan, de plusz tehernek érzik. Ezek a családtagok a munkakeresésben sem tudnak segítséget nyújtani, maguk is alkalmi munkákból vagy közmunkából élnek. A szabadult családtag bizonytalan a lakhatását és jövedelemszerző tevékenységét illetően, máról holnapra él, az integráció feltételei nem teljesülnek.

Az első körös interjúkban, amelyekben a származási családra, gyermekkorra részletesen rákérdeztünk, sok esetben fény derült olyan súlyos családi problémákra, amelyek a gyermekkorban kezdődtek és a mai napig éreztetik hatásukat az interjúalanyok életében. Több interjúalany beszámolt bántalmazó, alkoholista, elhanyagoló szülőkről, a szülők válása után az egyik szülővel megszakadó kapcsolatról, sőt, olyan esetekről is, ahol mindezek vagy a szülők halála miatt nevelőintézetbe vagy nevelőszülőkhöz került az interjúalany. Ha felnőttkorban fel is vették a kapcsolatot a még életben levő szülővel, ezek a kapcsolatok, amellett, hogy érzelmi terheket jelentenek, általában nem biztosítanak megfelelő társas támogatást a szabadult számára az integráció elősegítéséhez.

Azokban az esetekben, amikor a származási család nem nyújt megfelelő feltételeket a reintegrációhoz, a saját maguk által alapított családra koncentrálnak a szabadultaknak esélyük lehet a sikeres visszailleszkedésre.

A zömmel külföldi kutatások rámutattak arra, hogy a család szerepe a reintegrációban már a börtönbüntetés ideje alatt, a fogvatartottal való kapcsolattartásban megmutatkozik. A börtönben készült interjúinkból kiderült, hogy a kapcsolattartást vállaló családtagok érzelmi, anyagi támogatást nyújtottak a fogvatartottnak, illetve információkkal látták el a börtönön kívüli világról (utóbbit korlátozott mértékben, arra törekedve, hogy ne terheljék meg érzelmileg a fogvatartottat).

Az interjúk elemzése során a családi kapcsolattartás többszörös pozitív hatására derült fény. A leginkább szembetűnő hatás, hogy a családtagok érzelmi és anyagi támogatása hozzájárult ahhoz, hogy a börtönben töltött idő, a kényszerű bezártság és a fontos személyektől való elkülönítettség elviselhetővé váljon a fogvatartott számára. A fogvatartottak beszámoltak arról, hogy a pozitív hangvételű, biztató, lehetőleg rendszeresen érkező levelek képesek napokra elegendő érzelmi muníciót biztosítani. A személyes kapcsolattartás, a beszélő pedig, ha rövid időre is, de kézzelfogható közelségbe hozta a számukra legfontosabb személyeket. A legtöbben a kapcsolattartó családtagokkal való viszony szorosabbá válásáról számoltak be, amely azzal áll összefüggésben, hogy a börtönben a kényszerű távollét hatására jöttek rá, milyen fontosak egymásnak, és ezt a kinti

mindennapoktól eltérően egymás tudomására is hozták. A fogvatartottak hálát érezték a kapcsolattartó, őket támogató családtagok iránt. Mindkét fél átérezte a másik hiányát, a fogvatartottak egy része ki is mondta az interjúban, hogy nagyon nehezen viseli ezt. A kapcsolattartás által még szorosabbá válóként érzékelt erős kötések, párosulva a külön töltött idő nehézségével, a kapcsolattartás második pozitív hatásához vezetnek. A megkérdezett fogvatartottak nagy része arról a szándékáról számolt be, hogy tartózkodni fog a további bünelkövetéstől, hogy ne kelljen újra átélnie a családtagoktól való elszakadást.

A családtagokkal való hatékony kapcsolattartásnak egy harmadik pozitív hatása is van, amely részben az előbb említettel, a bünelkerülés szándékával is összefüggésben áll. A családtagokkal való kapcsolattartás optimális esetben hozzájárul a fogvatartott identitásának jó irányba változásához, a proszociális, nem-bűnözői identitás kialakulásához és megerősödéséhez. A bünelkerülés szándéka, elhatározása egyik szükséges feltétele a proszociális identitás kialakulásának. Ez utóbbit elsősegítő feltétel még a pozitív jövőkép, amely tartalmazza az optimista várakozásokat a visszailleszkedésről, munkavállalásról, családalapításról. A sikeres visszailleszkedésben bízók valóban nagyobb eséllyel kerülnek el a börtönbe való visszatérést. (Burnett–Maruna 2004, Maruna 2001)

A fogvatartottak jelentős része tervezte, hogy szabadulás után segíteni fogja családtagjait, és ténylegesen betölti majd a családban rá váró feladatköröket és szerepeket. A proszociális identitás felépítésének további feltételei a várakozások és tervek gyakorlati megvalósításában és megvalósíthatóságában rejlenek a szabadulás után.

A proszociális identitás kialakulását segítő társas támogatás a romantikus kapcsolatokból is eredhet. A párkapcsolatok esetében azonban a börtönben töltött idő vízváltónak bizonyult, csaknem minden negyedik interjúalany párkapcsolata megszakadt a börtönbüntetés ideje alatt. Néhányan már a börtönbe vonulásakor a kapcsolat szüneteltetéséről vagy megszakításáról döntöttek, hogy a várakozás nehézségeit elkerüljék. A párkapcsolatok egy része egy ideig még fennmaradt a börtönbe vonulás után, de nem állta ki a távolság próbáját – a női partner szakított a fogvatartottal, új párkapcsolatot alakított ki. A kapcsolatok felbomlása különösen akkor volt megterhelő a fogvatartott interjúalanyok számára, ha előtte több évig együtt voltak, és ha egy vagy több gyerekük is született. A romantikus kapcsolatból származó társas támogatás megszűnése hátrányosnak tűnik a proszociális identitás szempontjából is, mivel a szakítás átmeneti válságot okozott a jövő optimista elképzelésében. A pozitív jövőkép helyreállítására tett próbálkozásokat mutatja azonban, hogy a fogvatartottak megfogalmazták vágyukat, hogy az apai szerepet a szakítás ellenére is betölthessék, és új párkapcsolatot alakítsanak ki szabadulás után.

A szabadulás után készült interjúinkban megismerkedhetünk a családi kapcsolatoknak a társadalomba való integrációban játszott tényleges szerepével vagy ennek hiányos-

ságaival, akadályaival. A szabadulás után az integrációhoz (is) szükséges társas támogatás egyik fő forrásának a család bizonyult, akkor is, ha az interjúalanyaink családi helyzete számos nehézséggel jellemezhető.

A szabadultak számára kulcsfontosságú kérdés az instrumentális támogatás a család részéről. Mivel második körös interjúalanyaink közül csak hárman rendelkeztek saját lakással vagy házzal, a lakhatás volt az első probléma, amit valahogy meg kellett oldaniuk. A legtöbb esetben a származási család nyújtott ebben segítséget. A kérdezettek 56%-át a származási család fogadta be vagy vissza, néhányuk élettársa is velük lakott, illetve odaköltözött. Lakáskörülményeik azonban gyakran kedvezőtlenek: a zsúfoltságon kívül egyéb problémákról is beszámolnak az interjúalanyok, például a szegregált környéken való állandó bűncselekményekről és rendőri ellenőrzésről, vagy a közvetlen szomszédokkal való konfliktusról.

A családi kapcsolatok reintegrációban játszott szerepei közül a lakhatás biztosítása mellett a munkába állás, a jövedelemszerző tevékenység elősegítését emelnénk ki. A munkavállalás a (re)integráció egyik alapvető feltétele a szakirodalom szerint is. A munkavállalás a jövedelemszerző tevékenység mellett proszociális kapcsolatok kialakítására is lehetőséget nyújt, amelyek megerősíthetik az új, nem-bűnöző identitást. A volt fogvatartottaknak saját elmondásuk szerint kiemelten fontos, hogy minél hamarabb munkába álljanak, akkor is, ha az említett munka nem tökéletesen az, amit hosszú távon végezni szeretnének. A származási család tagjai, illetve a partnerek családtagjai saját kapcsolathálójuk mobilizálásával igyekeznek segíteni a szabadultak munkához jutását. Több esetben is előfordult, hogy az első munkahelyeket a családtagok segítségével találták, ezáltal megvalósulhatott a gyors munkába állás. Később néhányuknak sikerült továbblépniük, és családtagjaik további segítségével, önállóan vagy ismerősök által olyan munkát találniuk, ami jobban kielégíti igényeiket és hosszabb távú terveiket. Az egyik fiatal interjúalany számára, aki szabadulás után nem sokkal apja munkahelyén vállalt takarítói állást, később lehetővé vált, hogy e helyett az állás helyett abból szerezzen jövedelmet, amit szeret csinálni, és amiben az életcélját látja. Ebben az is szerepet játszik, hogy szürellel lakik, ezért kevesebb jövedelem is elég a megélhetéséhez.

„Gyerekkorom óta csinálom én is ezt a táncot, és annyira megszerettem, hogy én is tovább akarom adni a kicsiknek, amit én eddig tanultam. Ebben szeretném a jövőmet megfogni. Szerintem a tánc egy olyan dolog, ami nem fog kihalni sohasem, ez egy olyan dolog, ami mindig is volt, nekem ez az egyetlen fontos dolog az életemben, meg tényleg az, hogy gyerekkorom óta megszerettem és ehhez értek úgymond és nagyon szeretném ezt csinálni. (...)” (124.2.)

Vannak azonban olyan interjúalanyok is, akiknek a családtagjai és ezek kapcsolatai is

csak alkalmi munkákhoz férnek hozzá, így a szabadultat is csak ilyen típusú munkákhoz tudják hozzásegíteni, aki sikertelenül próbál állandó munkához jutni:

„Ugye most faterom kint van, és van, hogy akiknél régebben dolgozott, szólnak, hogy ki kellene festeni, vagy valami, és akkor szólnak nekem, elmegyek, megcsinálom. (...) Régebben jártam néha apukámmal, aztán megtanultam.” (123.2.)

Csak kevés interjúalany volt olyan helyzetben, hogy rokonai vagy baráti támogatás nélkül visszavették munkahelyére, vagy olyan végzettsége volt, hogy önállóan is talált munkát. A szabadultak hosszabb távon is számítanak a családi kapcsolatokra a munkához jutásban. A szülők mellett a testvérek, az élettárs családtagjai is támogatást nyújtanak ebben. Az interjúalanyok célja az állandó, bejelentett munka, ami hosszabb távon is megélhetést biztosít, ehhez viszont többnyire szükség van a rokonok vagy ismerősök által nyújtott segítségre, információra:

„Most van egy munkahely kilátásba, az is ilyen, mint amikkel foglalkozok most, csak az bejelentett. Öcsémék is ott dolgoznak. És ha minden igaz, akkor én is oda fogok menni dolgozni egy hónapon belül, és akkor az bejelentett lesz rendesen.” (130.2.)

„Persze, csak protekcióval lehet bejutni, kihalásos alapon megy az egész, tehát, ha nincs az embernek protekciója, be se tud menni a kapun. (...) Anyósjelöltem ott dolgozik a raktárban elég régóta, meg a páromnak a bátyja. (...) Ez így alakult. Igazából ez csak egy ilyen kezdő lépés volt, utána arra voltak kíváncsiak, ezt meg is mondta az elején a főnök, mármint a telepvezető, hogy én hogy fogok dolgozni. Mondta, hogy akárhogy alakul a párommal a dolog, együtt maradunk, nem maradunk együtt, ő arra kíváncsi, hogy én hogy dolgozok. Ha én bizonyítottam, hogy jól dolgozok, őt onnantól az sem érdekli, ha szakítunk a párommal, akkor is ott fogok tovább dolgozni, tehát emiatt nem kell aggódnia.” (210.2.)

A származási családi kapcsolatokhoz hasonlóan a párkapcsolatokból származó társas támogatás is fontos a reintegráció szempontjából. Bár a párkapcsolatok jelentős része megszakadt a börtönben töltött idő alatt vagy közvetlenül utána, mind a fennmaradt, hosszabb ideje tartó, mind pedig az új párkapcsolatok a társas támogatás forrásainak, emellett pozitív motiváló tényezőknek bizonyultak a visszailleszkedésben. A családi kapcsolatok az érzelmi támogatás és méltánylás forrásaiként is segítették a reintegrációt (ehhez lásd még a *Fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönlélményben és a reintegrációban* c. fejezetet).

A barátok, haverok, ismerősök, szomszédok közé való visszailleszkedés szempontjából megállapíthatjuk, hogy a visszailleszkedésben jelentős segítséget nyújtottak a barátok, haverok, ismerősök, volt munkatársak. Interjúalanyaink több mint felét (60%) segítették

munkakeresésben a barátok, haverok, ismerősök, régi kollégák: konkrét állást „szereztek” nekik, saját munkahelyükre beajánlották, saját cégükben alkalmazták, helyettesítésre beajánlották, illetve szóltak, ha hallottak munkalehetőségről. Ennek ellenére a fenti esetekben sem volt mindig sikeres a munkakeresés, illetve ebben a 60%-ban benne vannak az olyan esetek is, ahol a barátok, haverok, ismerősök alkalmi munkákhoz segítették hozzá az interjúalanyokat (mivel ők maguk is ilyen munkákhoz fértek hozzá). Érzelmi támasz nyújtásáról azonban csak néhány esetben számoltak be a megkérdezettek.

Ugyanakkor, mint arról a barátságokról szóló fejezetben is olvashatunk, sokakat érintett a korábbi baráti kapcsolatok megszakítása, illetve elutasítása a börtönbe kerülésben szerepet játszó barátokkal, haverokkal. Az interjúalanyok fele tudatosan nem tartja a kapcsolatot a régi barátokkal, haverokkal, akik szerepet játszottak a bűncselekmények elkövetésében, illetve akikkel a további kapcsolattartás növelné az újabb börtönbe kerülés esélyét. A kapcsolatot megszakítók közül azok lehetnek a leginkább elszigeteltek, akiknek a teljes baráti, ismeretségi köre ilyen személyekből állt, így nem is maradt más baráti kapcsolatuk: *„Nincsenek, magányos farkas vagyok”* (135). A régi barátságok megszakadásában több esetben szerepet játszott az is, hogy a kintiek nem tartották velük a kapcsolatot a börtönbüntetés ideje alatt, nem mentek át a „barátságteszten”:

„Kettő régi ismerőst kerestem fel összesen. A többinek mondjuk... az 50 százaléka próbált felkeresni engem. De megmondtam, hogy én ezt befejeztem. Az elmúlt két évben még egy képeslapot se kaptam, egy érdeklődést se. Mikor kijövök, már ne érdekelje őket!” (403)

Néhányuk kissé kedvezőbb helyzetben van, egy-két barátot, akik nem bűnözői hátterűek, megtartottak, illetve néhányuk 1–2 új barátáról számol be. Vannak, akiknél az új kapcsolatok még „ismerősi” szakaszban vannak. A börtönbeli fogvatartott-társakkal interjúalanyaink negyede semmiféle kapcsolatot nem tart, míg további negyede minimális, felületes kapcsolatban van egykori rabtársaival. Ugyanakkor interjúalanyaink körülbelül fele rendszeres kapcsolattartásról számolt be. A barátságról szóló fejezetben olvasható, hogy a börtönben is magukhoz lakhely, családi helyzet, kriminalizáltság foka stb. szerint hasonló barátot találók egy része kimondottan tervezte is ezen kapcsolatok fenntartását.

Érdekes módon a *proszociális, nem bűnözői identitás* az első körös interjúkban legtöbbször a beszélgetés ezen pontján, a börtöntársakkal kapcsolatban, illetve a szabadulás utáni bűnisméltéslésről való gondolatok között jelent meg:

„Ha még olyan első bűntényes is, mint én, ezek olyanok, hogy visszajönnek, és ezekkel nem szeretnék, nem is akarok tartani kapcsolatot, hogy esetleg belevigyenek valamibe.” (124)

„Én a dolgozó szinten vagyok, azok mind normális emberek.” (102)

A fentiekben vizsgált dimenziók alapján megpróbáltuk megbecsülni, hogy a szabadulás után néhány hónappal az ismételten elért egykori fogvatartottak hányad részéről gondolható a rendelkezésünkre álló, velünk megosztott információk alapján, hogy viszonylag zökkenőmentesen sikerült visszailleszkedniük a kinti életbe.

Sikeresnek akkor tekintettük a viszáilleszkedést, ha az illető a főbb életdimenziókban „rendben van”, azaz van viszonylag megfelelő minőségű lakhatása, munkája (a nem legális, de rendszeres jövedelmet, megélhetést biztosító foglalkoztatást is ide soroltuk), jónak ítélt párkapcsolata és/vagy egyéb, baráti vagy családi támogató kapcsolatai. Mindezekhez végül még egy fontos feltételt is hozzátettünk: a nem kriminális identitást, azaz sikeresen reintegrálnak azokat tekintettük, akik – legalábbis a szabadulás után pár hónappal – úgy gondolják, hogy ők nem bűnözők, és semmiképp sem fognak visszakerülni a börtönbe. Találkoztunk ugyanis olyan interjúalannyal is (egyébként halálos baleset okozása miatt kapott letöltendő szabadságvesztést), aki képzettsége, munkája, családi háttere stb. tekintetében mindenképp jó helyzetűnek tűnik, viszont nem tartja kizártnak a jövőbeni bűnelkövetést: *„van az a pénz...”*. Számára például a saját kapcsolathálózatában ismeretlen börtönélmény inkább azt az álláspontot alakította ki, hogy nem is olyan kibírhatatlanul rossz börtönben lenni.

A szabadulás után néhány hónappal a legoptimistább foratókönyv szerint sikeresnek találtuk interjúalanyaink kicsit több, mint felének a viszáilleszkedését, negyedük reintegrációja vegyes, negyedüké pedig kimondottan sikertelen.

Az interjúalanyok saját szubjektív megítélése arról, hogy általában véve mennyire sikerült beilleszkedniük, a következő szempontokat tartalmazza (illetve ezek közül néhányat): bűnözés elkerülése, pozitív irányú személyiségváltozás, munka, (régii vagy új) párkapcsolat megléte, barátok. A reintegrációt az interjúalanyok nagy része folyamatként értelmezi. Közvetlenül a szabadulás után többen tapasztalnak nehézségeket, amelyeken az idő múlásával, a család (származási család és párkapcsolatok) és a barátok segítségével sikerül túltenniük magukat.

„Én azt mondom, hogy még nem teljes, de jó úton haladok ahhoz, hogy tényleg pozitív legyen az életem és azt mondhatom, hogy a társadalom hasznos tagja vagyok, de még nem érzem úgy, majd idővel. Ahhoz több idő kell. Azért nem kis ítélet volt, amit leültem. [Mi az ami hiányzik még?] Azt gondolom, hogy az ismerőseim meg a családtagok körében a bizalom még nem alakult ki annyira. De egy év múlva szerintem már azt mondhatom, hogy hasznos tagja vagyok a társadalomnak.” (144.2.)

„Munkahely, hogy valakit találjak magam mellett, aki megbecsül, szeret és tisztel. Igazából minden, minden összejött.” (306.2.)

Egyes szabadultak a korábbi, bűnelkövetői magatartásukkal szemben pozitív, bűnkerülő viselkedésüket hangsúlyozzák, mint változást. A következő interjúalany nehéz helyzetben van, nem talál munkát és élettársával is szakított, mégis összességében pozitívan nyilatkozik:

„Meváltoztam, mindenki azt mondta, hogy sokat változtam. Ennyi idő alatt más már bűnözött, nekem meg meg se fordul a fejembe. Ezt most komolyan mondom.” (106.2.)

A személyiségükkel kapcsolatban egyesek azt hangsúlyozzák, hogy a börtönártalmak nem hatottak rájuk, ezért viszonylag könnyen ment a visszailleszkedés is:

„Egy évet voltam bent, nekem nem volt ezzel problémám. Én annyira nem változtam meg, meg engem mondom vártak is, nekem ezzel nem volt gondom, tehát, hogy visszailleszkedjek.” (210.2.)

A börtön negatív hatását főként közvetlenül a szabadulás után érzik. Szerencsésnek érzik magukat azok, akiknél az idő múlásával egyre kevésbé tapasztalják ezeket. A börtön és a civil világ eltérése, illetve a börtönártalmak azonban bizonyos interjúalanyok esetében sajnos hosszabb ideig akadályozzák a visszailleszkedést:

„Vissza tudtam [illeszkedni]. Ugye az emberbe még benne van ez a rögződés. Ez a felállítás, előljáró meg ilyesmi, még azért bennem vannak. Meg amikor figyelsz hátra, azért benne van az emberbe, hogy figyel mindenre. Nem is tudom. Azért mennek ki szépen lassacskán.” (128.2.)

„Ilyen traumám van. Ilyen... elmagyarázhatatlan. Olyan mintha most itt vagyok maga mellett, hirtelen gondolok egyet és akkor lehibernálom saját magamat. Ezekből akarok, ebből az egészből, ebből az egészből kimászni. Hogy véglegesen elfelejtsem. Mert van olyan éjszaka, hogy alszok és mindig fel akarok ébredni, hú, már jól van, rendben van, otthon vagyok és akkor átölelem őket. Van olyan eset, hogy mennek ilyen börtönös filmek, hú akkor mindig jött kikapcsolom, meg ilyen dolgok. Meg van olyan eset is, hogy nem mondom, hogy depresszió, mert nem lehet annak mondani. Lényegébe... most nem lehet olyat mondani.” (110.2.)

A szabadultak nagyobb része pozitívan nyilatkozik arra a kérdésre, hogy mennyire sikerült visszailleszkednie, sokszor olyan esetekben is, amikor kutatói szemmel nézve komoly nehézségei vannak a reintegrációnak, vagyis a következő tények egyike vagy több is fennáll az esetében: nem talál munkát, rossz lakáskörülményekkel rendelkezik, párkapcsolata megszakadt és még nem sikerült újat kialakítania, kevés baráti kapcsolata van. Az interjúalanyok egy kisebb hányada azonban kifejezi a visszailleszkedésben tapasztalt nehézségeit:

„Már említettem, más már a világ. Javarészt semmi, ugyanaz a kerékvágás, csak rosszabb minden minden téren. Mint mindenkinek.” (127.2.)

„Hát nem olyanok a dolgok, mint mikor bementem a börtönbe. Az emberek sem olyanok, nem is úgy állnak a dolgokhoz, mint akkor, teljesen más minden. Rosszabb. Igen. Hát végül is csak a saját dolgaimon kell változtatni – elképzelhető – és akkor ugyanolyan lesz minden. Meg a hátam nagyon visszafog... lehet, megmútik a gerincemet.” (111.2.)

Ami általánosan megfigyelhető, hogy az interjúalanyok nagyrészt tudatosítják a visszaesés kockázatát növelő tényezőket, és igyekeznek kerülni ezeket. Az alkohol- és drogfogyasztás a bűncselekmények elkövetésében is gyakran szerepet játszott, ezt igyekeznek csökkenteni, vagy kerülni, akár csak az olyan helyzeteket, amelyek ezzel együttjárva „balhé”-hoz vezetnének, mint például a szórakozóhelyen való italozás. Jó esetben a barátok, haverok is kontroll funkciót töltenek be:

„Verekedésbe bármikor belekeveredhet az ember egy diszkóba’. Azért szeretem jobban a házibulit. Egy diszkóba’ bármikor megtalálják az embert. Meg ilyen szórakozóhelyen, meg kocsmába. De a haverok is nagyon ügyelnek rám, hogy ne csináljak hülyeséget, ha valami balhé van. Mindig amikor balhé van, akkor engem inkább elküldenek. Mondjuk ha másokkal vagyunk és belém kötnek akkor engem elvisznek a csajok, hogy ne csináljak hülyeséget. Nagyon próbálnak ügyelni.” (128.2.)

Sajnos két interjúalany szabadulás után újabb csoportos verekedésbe keveredett, amely miatt egyikük ellen újabb eljárás indult testi sértésért. Másoknál megfigyelhető, hogy bár bizonyos kockázatokat próbálnak elkerülni, nem ismerik fel más viselkedésmódok veszélyét, pl. jogosítvány nélküli vezetés vagy szoros kapcsolattartás olyan családtagokkal, akik szerepet játszottak a börtönbe kerülésükben.

Hangsúlyoznunk kell, hogy mivel kutatásunk nem véletlen mintavételen alapuló, kvalitatív vizsgálat, tehát a leírt arányok a börtönépesség még eme speciálisabb (rövid büntetési tételű, első szabadságvesztésüket töltő fiatal férfiak) csoportjára sem általánosíthatóak, a fenti számok nem túl biztatóak, hiszen az eleve viszonylag jobb helyzetű börtönépesség-csoportból is minden bizonnyal zömében a jobb helyzetű embereket sikerült újból megkérdeznünk, azaz a teljes börtönépesség tekintetében minden bizonnyal rosszabbak a fenti arányok (ami egyébként a visszaesési arányokat jól közelíti).

Policy ajánlások

- A társadalmi reintegráció hangsúlyos cél, ezt az intézményrendszer működés módjának is tükröznie kellene.
- Tragikusnak tekinthető, hogy a börtönből szabadultak sem lakhatásuk, sem megélhetésük biztosításához szinte semmiféle, vagy legjobb szándékkal is csak csekélynek nevezhető érdemi, valós intézményi támogatást kapnak, noha ösztársadalmi érdek lenne, hogy a bűnismétlés elkerüléséhez legalább e két alapvető feltétel biztosításában rendszerszerűen felajánlott, egyénre szabott segítségre számíthassanak, hisz megfelelő lakhatás és megélhetés nélkül szinte esélytelen a további kriminalitástól mentes élet.
- Amellett, hogy az ismételt bűnelkövetés megelőzése szempontjából nagyon negatív jelenség, hogy a szabadulók jelentős része semmiféle intézményes segítségben, utógondozásban nem részesül, az utánkövetés hiányában minimális információval sem rendelkezik róluk az intézményrendszer.
- Vizsgálatunk eredményei is felhívják a veszélyt a börtönbüntetés kriminalizáló, „bűnelkövetőket nevelő” hatására, így annak alkalmazása, főleg kisebb vétségek esetén, minden szempontból nagyon megfontolandó és kerüendő.
- Az interjúk elemzése során nagyon fontos dimenzióként jelennek meg a kapcsolati erőforrások, és nemcsak a társas támogatás, azaz érzelmi, anyagi segítség, illetve a szabadulás után alapvető lakhatási és munkahely-keresési szempontból, hanem a nem-kriminális identitás fenntartása, megerősítése, illetve ritkábban ugyan, de kialakítása szempontjából is.
- Az intézményrendszernek emiatt feltétlenül törekedni kellene arra, hogy a fogvatartottak támogató kapcsolathálózatai az évekig tartó börtönbüntetés ellenére is fenn tudjanak maradni, hogy a börtönbüntetés leteltével a formális támogató intézményrendszer nagyon korlátozott volta miatt szinte vákumba kilépő emberek alapvető szükségleteinek kielégítését biztosíthassák.
- Érdemes lenne hangsúlyt fektetni az egyes fogvatartottak kapcsolathálózati jellemzőinek egyénre szabott vizsgálatára a reintegrációt, illetve a börtönlétet is támogató erőforrások szempontjából. A létező kapcsolatok fenntartásának elősegítése, megkönnyítése mindenképp fontos feladat, de emellett célszerű lenne segíteni a fogvatartottak esetleges megromlott családi kapcsolatainak rendezését például szociális szakemberek bevonásával, illetve előmozdítani új, a bűnelkövetésben nem érintett emberi, baráti kapcsolatok kiépítését. Ezek nemcsak érzelmi támaszt jelentenek, segítséget nyújthatnának a munkaerő-piaci elhelyezkedésben, lakhatásban, hanem a nem bűnözői identitás megőrzésében, illetve kialakításában is nagyon fontos szerepet

játszhatnának. Konkrétabban: javasolható a látogatófogadások számának emelése, célszerű lenne több lehetőséget biztosítani a felnőtt korú elítéltek esetében is családi döntéshozó konferenciára, illetve családterápiás látogatófogadásra, amikor az intézet pártfogója, pszichológusa a fogvatartottal és annak családtagjaival közösen dolgozik egy-egy probléma megoldásán.

- Ezek a programok, beavatkozások nagy hatékonysággal és viszonylag alacsony forrásigénnyel kivitelezhetőek lennének, és sok terhet levehetnének többek között az egyébként sem magas hatékonysággal működő munkaügyi vagy hajléktalan-ellátó szervezetek válláról, valamint sikeresen gátolhatnák a bűnismétlést is.
- Noha az első szabadságvesztésüket töltők kategóriája nagymértékben nem fedti le a ténylegesen első bűncselekmények elkövetőit, ennek ellenére az első börtönbüntetésüket töltők között sokkal nagyobb arányban vannak olyanok, akiket még akkor is, ha valójában többszöri bűnelkövetésben voltak érintettek, nem jellemez szilárd kriminális identitás, nagy arányban tűnnek eltökéltnek a bűnözői életmód felhagyásával kapcsolatban, így ebben a szándékban, illetve proszociális identitásuk támogatásában, kialakításában való fokozott támogatásuk minden bizonnyal hatékony lépés lenne. Mindenképpen célszerű lenne a börtönben elkülöníteni a valóban első bűntényeseket a többi fogvatartottól, mert a szabadságvesztés alatt óhatatlanul kialakuló új emberi kapcsolatok kulcsfontosságúak lehetnek a szabadulás után a bűnismétlés szempontjából.
- Kutatásunk azonban arra is rámutat, hogy még az első szabadságvesztésüket töltők csoportjában is nagy különbségek tapasztalhatóak, tehát még ezen a csoporton belül is érdemes lenne a további differenciálás. Célszerű lenne hosszabb távon arra törekedni, hogy az egyes rezsimekbe tartozók ne csak az intézeti lehetőségeiket tekintve, de térben is elkülönülhessenek egymástól. Így megvalósulhatna a kriminális életvezetésűek – akik az intézetben sem tartják be a szabályokat – elhatárolása azoktól, akik proszociális(abb) identitással rendelkeznek⁵.

⁵ Mérsékeltébb formában jelenleg is megfigyelhető ez az elkülönítés a dolgozó/nem dolgozó körletek szembeállításakor, hiszen úgy tűnik, hogy a proszociálisabb rabok nagyobb eséllyel kapnak munkát, nyugodtabb, kevésbé „balhész” körletekre kerülnek. Ugyanakkor ez az eredeti egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezet, hiszen az antiszociális rabokat nem viszik ki dolgozni, a balhész körleteken nehezebb „jó magaviseletűnek” maradni, így aki nem integrálódott korábban a társadalomba, az még távolabb kerül a beilleszkedés lehetőségétől is. (Lásd erről Tóth 2010)

Hivatkozások

- Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-2987/2012. számú ügyben. 2012. október.
- Bobbitt, M. – Nelson, M. (2004) *The front line: Building programs that recognize families' role in reentry*. New York: Vera Institute of Justice. http://www.vera.org/publication_pdf/249_476.pdf.
- Borbíró A. – Szabó J. (2012) Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. *Kriminológiai Tanulmányok 49. kötet* (szerk. Vókó Gy.). OKRI, Budapest, 158–192.
- Budai I. (2014) „Semmi sem működik”, vagy mégis? (A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben folyó reintegrációs programok hatékonyságának vizsgálata). In *Börtönügyi Kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. Születésnapja tiszteletére*. Börtönügyi tanulmányok 1. Budapest, Kriminológiai Tanulmányok 49. kötet, Budapest 43–58.
- Burnett, R. – Maruna, S. (2004) So 'prison works', does it? The criminal careers of 130 men released from prison. *The Howard Journal*, 43, 390–404.
- Crow, I. (2006) *Resettling Prisoners: A Review*. Sheffield: University of Sheffield.
- Csáki A. – Kovács K. – Mészáros M. – Sponga I. (2006) *Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi (re)integrációjának lehetőségei*. Kutatási összefoglaló. http://www.valtosav.hu/szakmai_anyagok/tanulmanyhossz.pdf
- Farrington, D. P. (1995) The development of offending and antisocial behavior from childhood: Key findings from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 929–964.
- Fiáth T. (2013) Édenkert a rácsokon túl. Fogvatartottak elképzelései a szabadulás utáni életéről. *Börtönügyi Szemle*, 32/2, 63–74.
- Fiáth T. (2015) *A „terápiás börtön”. Terepmunka-tapasztalatok amerikai terápiás közösségekben*. Ph.D. disszertáció, kézirat.
- Gottfredson, M. A. – Hirschi, T. (1990) *General theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hagan, J. (1988) *Modern criminology*. Singapore: McGraw-Hill.
- Huszár L. (1997) Az 1995-ös fogvatartotti felmérés a börtönön kívüli szociális helyzetre és az intézeten belüli életminőségre vonatkozó adatai. In Deák F. (szerk.) *A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1997. 2. szám*, BVOP Módszertani Igazgatóság, 1–20.
- Kubrin, C. E. – Stewart, E. A. (2006) Predicting who reoffends: the neglected role of neighbourhood context in recidivism studies. *Criminology*, 44: 165–197
- Maruna, S. (2001) *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P. (2004) Ex-offender reintegration: theory and practice. In Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.) *After Crime and Punishment: pathways to offender re-integration*. Cullompton: Willan.
- Paternoster, R. – Bushway, S. (2009) Desistance and the Feared Self: Toward an Identity Theory of Criminal Desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 99 (4), 1103–1156. <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7339&context=jclc> (letöltve: 2015. 05. 07.).
- Petersilia, J. (2004) What works in prisoner reentry? Reviewing and questioning the evidence. *Federal Probation*, 68(2), 4–8.
- Ronel, N. – Elisha, E. (2011) A Different Perspective: Introducing Positive Criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(2) 305–325.
- Sampson, R. J. – Laub, J. (1993) *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Solomon, A.L. – Waul, M. – Van Ness, A. – Travis, J. (2004) *Outside the walls: A national snapshot of community-based prisoner reentry programs*. Washington.
- Szabó J. (2012) A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2012/2, 73–88.
- Tóth, H. (2010) *Inequality and Discipline. The Production of Inequalities in a Women's Prison*. Doktori értekezés.
- Tóth, H. – Krizsán, A. – Zentai, V. (2005) *MIP National Report. Hungarian Country Report*. Budapest, CEU. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php.
- Visher, Ch.– La Vigne, N. G. –Yahner, J. (2003) Returning Home: Preliminary findings from a pilot study of soon-to-be-released prisoners in Maryland. *Justice Research and Policy*, 5(2): 55–74. http://www.urban.org/UploadedPDF/1000627_returning_home.pdf.

